

Seculier humanisme?

Jeroen Vanheste, *Guardians of the Humanist Legacy. The Classicism of T.S. Eliot's Criterion Network and its Relevance to our Postmodern World*, Uitgeverij Brill 2007

545 pagina's

ISBN13 978 90 04 16160 3

ISSN 0922-6001

Prijs: euro 99,-

Luc Ferry, *Beginnen met Filosofie. Met andere ogen kijken naar je eigen leven*.

Uitgeverij De Arbeiderspers 2007

267 pagina's

ISBN 978 90 295 6522 6 / NUR 730

Prijs: euro 19.95

We are the hollow men

We are the stuffed men

Leaning together

Headpiece filled with straw. Alas!

Our dried voices, when

We whisper together

Are quiet and meaningless

As wind in dry grass

Or rats' feet over broken glass

In our dry cellar

Shape without form, shade without colour,

Paralysed force, gesture without motion (...)

Dit is het begin van *The Hollow Men* van T.S. Eliot (1888-1965), een van de meest indrukwekkende gedichten van de twintigste eeuw - vooral als men het hoort voorlezen door Marlon Brando (als Kolonel Kurtz in *Apocalypse Now*) of de auteur zelf (bijvoorbeeld op de *Essential Eliot* cd van Caedmon). Naast talloze andere interpretaties kan het gedicht worden gelezen als een vooruitziende waarschuwing voor de leegheid waar een subjectief idealisme toe leidt, en daarmee als een aanklacht tegen het postmodernisme waarvan het voorwerk op dat moment (1925) al voltooid was. Eliot stelde hier een op de Klassieken geörienteerde versie van seculier humanisme tegenover.

Eliot en het humanisme spelen een centrale rol in het magistrale proefschrift van de Nijmeegse cultuurfilosoof Jeroen Vanheste, die zich in toenemende mate manifesteert als het intellectuele geweten van het *Humanistisch Verbond*. Zo krijgt men, wanneer men lid wordt van deze organisatie, zijn veel kortere overzicht *Humanisme en het Avondland. De Europese Humanistische traditie* (Uitgeverij Damon, 2007) tegenwoordig als welkomstgeschenk. In *Guardians of the Humanist Legacy* volgt Vanheste primair Eliots literaire tijdschrift *The Criterion*, dat tussen 1922 en 1939 verscheen. Eliot begon het eerste nummer al meteen goed met de publicatie van zijn eigen meesterwerk *The Waste Land*. Met zijn tijdschrift als medium zou hij zich ontpoppen als de spin in een netwerk van humanistisch en Europees ingestelde intellectuelen, zoals José Ortega y Gasset, Hugo von Hofmannsthal, Thomas Mann, Ernst Robert Curtius en Julien Benda (aan de laatste wijdde Vanheste vorig jaar een themanummer van *Civis Mundi*, waar hij redacteur van is). Be-

halve in hun fameuze boeken uitte deze groep zich zowel in *The Criterion* als in eigen tijdschriften, die dan weer door Eliot en zijn medewerkers werden besproken - men kan zich de kruisbestuiving levendig voorstellen. De genoemde auteurs voelden zich verbonden door een aspect van de Europese denktraditie dat door Eliot als 'classicisme' werd aangeduid, en dat Vanheste beschouwt als de basis van het seculiere humanisme. Hierin poogt men een positie in te nemen tussen een zuiver materialisme waarin er geen fundamenteel onderscheid is tussen mens en dier en de gang van het leven bepaald is door de deterministische natuurwetten, en een godsdienstige levensbeschouwing waarin de mens het doel van de schepping is. Keer op keer benadrukt Vanheste het belang van de Vrije Wil in deze classicistisch-humanistische tussenpositie. Deze zou de mens de mogelijkheid verschaffen zich niet uitsluitend te laten leiden door aangeboren karakteristieken en omgevingsfactoren, maar zich juist voortdurend te verbeteren om zodoende een moreel en intellectueel hoogstaand wezen te worden. Dieren daarentegen streven dit doel niet na en zouden het ook niet kunnen: voilà het beoogde verschil tussen mens en dier.

Het was Eliot en zijn tijdgenoten niet ontgaan dat de Eerste Wereldoorlog op gespannen voet stond met hun hoogverheven mensbeeld. Bovendien was de intellectuele fundering van dit beeld aangetast door met name Marx, die wees op het deterministische karakter van de menselijke geschiedenis, Nietzsche, die naast onbetwistbaar humanistische trekjes in zijn oeuvre toch ook het beest in de mens benadrukte en de moraal als objectief goed ontkende, en Freud, die het voor de humanisten cruciale vermogen tot introspectie danig afzwakte.

Hoe reageerden zij op deze bedreigingen van hun mensbeeld? Velen zouden zeggen: niet. In hun tanende invloed werden zij na de Tweede Wereldoorlog - waarin sommige van de ergste misdaden werden begaan door kenners van het werk van Schubert - vervangen door een nieuwe generatie intellectuelen, waarin zelfs tegenpolen als Jean-Paul Sartre en Michel Foucault zich in ieder geval konden vinden in het ridiculiseren van hun humanistische voorgangers. Eliot ging uiteindelijk zelfs de geschiedenis in als een zielige, gekwelde figuur met een imago dat ligt tussen dat van een cultuurelitist en een antisemitische proto-fascist. Intussen werd hoge cultuur gelijkgeschakeld aan massacultuur en beweren zelfs hoogleraren dat er geen fundamenteel verschil is tussen Beethoven en *The Beatles*.

Vanheste denkt hier anders over en erkent dat hij daarmee een "duidelijke minderheidspositie" inneemt. Hij schaart zich aan de zijde van contemporaine denkers als Luc Ferry, Tzvetan Todorov, Roger Scruton en George Steiner, wier werk hij in zijn proefschrift ook uitvoerig bespreekt, en betoogt dat "het denken van de besproken classicisten en hedendaagse humanisten [i.e. het juist genoemde viertal] niet archaïsch, elitair en repressief is, maar integendeel juist actueel, uitnodigend en urgent." Hij hoopt daarom dat we op de drempel staan van een "seculiere herleving van van de humanistische ideeën over historisch besef en culturele continuïteit". Deze ideeën kunnen kernachtig worden samengevat door de slogan "traditie en vernieuwing". Het classicistisch georiënteerde humanisme is uitgesproken normatief van aard en gaat uit van een canon van onsterfelijke meesterwerken, die wat literatuur betreft begint met Homerus en voorlopig eindigt bij Proust. Ieder tijdperk mag en moet de canonieke werken echter op zijn eigen wijze herinterpreteren, en de relevantie en vruchtbaarheid daarvan bepaalt ook precies welke werken het predikaat "klassiek" verdienen. Na één keer draaien weten we wel dat na "*She loves you*" de woorden "*yeah, yeah, yeah*" volgen, maar naar de late strijkkwartetten van Beethoven blijven we ook tegen een achtergrond van langsscheurende brommers steeds opnieuw luisteren.

Waar Vanheste vooral de nadruk legt op de cultuuropvatting van het seculiere humanisme, staan de klassieke filosofische vragen wat de mens vanuit dat perspectief is en hoe deze moet leven voorop in *Beginnen met Filosofie*, geschreven door één van Vanheste's protagonisten. Dit is een licht werkje, zeker vergeleken met de hierboven besproken zwaargewicht, maar daarom allerm minst onschuldig. Al wordt de lezer getutoyeerd, hij wordt net als bij Vanheste binnen één koft meegesleept door 2500 jaar westerse beschaving. Onderweg ondergaat hij echter een humanistische hersenspoeling, die het duidelijkst blijkt uit de titel van hoofdstuk 4: "Het humanisme of het ontstaan van de moderne filosofie". Maar al eerder wordt het de lezer duidelijk dat de auteur een bepaalde agenda heeft. Het begrip filosofie wordt om te beginnen door Ferry *gedefinieerd* door als haar centrale vraagstelling de eindigheid van de mens en het daaruit voortvloeiende heilsprobleem te kiezen, en bovendien wordt religie als een aan de filosofie tegengestelde, zo niet vijandige aanpak van dat probleem beschouwd. De humanistische buit is dan binnen voor de filosofie, want het materialisme kent de bewuste vraagstelling helemaal niet en door religie aangeleverde oplossingen zijn kennelijk per definitie niet filosofisch (hoe anders de opvattingen van een minstens zo geschoold modern denker als Hans Küng).

Niettemin is Ferry's boek de spannendste inleiding in de filosofie die ik gelezen heb en kon ik het boek zelfs nauwelijks terzijde leggen tot ik het uit had (en me bedrogen voelde). Al staat hij niet - zoals een echte filosoof - boven de partijen en schiet hij bovendien ver aan zijn doel voorbij, Ferry slaagt er op meeslepende wijze in de continuïteit van zijn vraagstelling en de trendbreuken in de verschillende antwoorden daarop te beschrijven, en dat met een eenvoud die de titel van zijn boek zonder meer waarmaakt. Al stelt hij zowel de vraag naar de aard van de werkelijkheid als het verlangen naar rechtvaardigheid in dienst van het heilsprobleem, hij laat naast zijn *Leitmotiv* heel mooi en bondig zien hoe ook over deze twee kwesties vanaf de Griekse beschaving tot nu gedacht is.

Bij Plato en ook bij de latere stoïcijnen staat de kosmische orde centraal. Het goddelijke valt daar in zekere zin mee samen en het heilsprobleem wordt opgelost door de mens in alle eeuwigheid in deze orde op te laten gaan. Deze uiterst abstracte oplossing wordt in het Christendom vervangen door de meer concrete identificatie van het goddelijke met de persoon van Jezus Christus. Om dát aan te nemen is geen kennis van de meetkunde vereist: "Zalig zijn de armen van geest want hunner is het Koninkrijk der hemelen" zegt Jezus volgens Mattheus in zijn Bergrede. De rijken van geest waren uiteraard niet bevredigd door deze kerkelijke oproep tot nederigheid, en aangezien slimme mensen van alle tijden zijn is het opmerkelijk dat de eerste scheurtjes in het christelijk bouwwerk pas in de zestiende eeuw zichtbaar werden, om in de zeventiende eeuw schokkende consequenties te hebben: met de door de wetenschap ter discussie gestelde feitelijke inhoud van de bijbel raakte ook haar heilsleer aangetast.

Op dat moment ziet Ferry de moderne filosofie ofwel het humanisme ontstaan: in het licht van een wankelende religie en de vervanging van de kosmische orde van de oude Grieken door de "oneindige zinloze chaos" die de nieuwe fysica zou bieden, beseft de mens dat hij zelf aan zet is om een nieuwe wereldorde te construeren. In deze visie is Immanuel Kant, die bij Vanheste slechts zijdelings genoemd wordt, met zijn idee dat de orde in de natuur en de samenleving uitgaat van het menselijk verstand, tot één van de twee belangrijkste grondleggers van het humanisme gepromoveerd. De andere, die eveneens matig aansluit bij de humanistische traditie zoals Vanheste die beschrijft, is Jean-Jacques Rousseau. Deze heeft zijn uitverkiezing door Ferry te danken aan zijn correcte identificatie van het verschil tussen mens en dier, dat niet zou liggen in het feit dat een dier geen verstand zou hebben, zoals voorgesteld door Aristoteles, of dat het een machine zou zijn, zoals bij

Descartes, maar in de menselijke *vrijheid*, en dan met name de vrijheid om zichzelf te verheffen.

Op dit punt in de intellectuele geschiedenis aangeland neemt Ferry de gelegenheid te baat om een uiteindelijk aan Rousseau ontleend argument voor het humanisme (i.e. als valide positie tussen materialisme en religie) te debiteren dat hij, zoals iets duidelijker blijkt uit zijn gezamenlijk met André Comte-Sponville geschreven boek *Van Wijsheid tot Schoonheid. Dialoog over Tien Actuele Kwesties* (Lemniscaat, 1998), als zeer sterk beschouwt en dat, zoals uit dat boek blijkt, in feite ook zijn enige harde argument is. Men vindt het ook bij Dostojewski in *De Gebroeders Karamazow*. Dit is het idee dat slechts de mens tot zinloos kwaad in staat zou zijn, variërend van sadisme tegen dieren tot het martelen van kinderen. Dieren lijken ons soms wreed, maar dergelijke wreedheid komt voort uit onverschilligheid en niet uit opzettelijk kwaad. Sadisme en ongegrond martelen daarentegen gaan volgens Ferry iedere natuurlijke logica te buiten en maken de mens uniek. Aan het andere eind van het spectrum blijkt de mens ook in staat tot buitengewone edelmoedigheid, zelfs wanneer hij daar groot nadeel van ondervindt. Het vermogen tot deze twee excessen bewijst volgens Ferry dat mensen vrij zijn. Bij Vanheste vinden we een mildere versie van een dergelijk argument: hij wijst op de zinloosheid - en daardoor typische menselijkheid - van zaken als humor, melancholie, en platonische verliefdheid.

Het volgens Ferry in het kielzog van de wetenschappelijke vooruitgang ontstane humanisme bracht in Friedrich Nietzsche zijn eigen tovenaarsleerling voort. Hij was het, die de kritische geest die de weg voor de rede had gebaand zó ver doortrok, dat zij het tapijt onder haar eigen voeten zou wegtrekken. Daarmee sneuvelde ook de moraal, en in het voetspoor van Nietzsche zouden de postmodernisten vervolgens ieder normatief principe als een illusie, of beter gezegd als een toevallige of op machtsprincipes gebaseerde sociale constructie ontmaskeren. De wereld van de postmodernisten is chaotisch, gebroken en onlogisch, zoals de kunst van Mallarmé, Picasso en Schönberg.

Wat blijft er na deze vernietigende deconstructie volgens Ferry nog over van het humanisme - en van de filosofie überhaupt, die daar in zijn visie tenslotte mee samenvalt? Niets dan een universitaire discipline, zoals de klassieke talen? Een hoofdstuk uit het geschiedenisboek? Waar de lezer nu een spetterend nieuw idee verwacht om uit de humanistische impasse te komen, te vergelijken met de relativiteitstheorie of de kwantummechanica in de natuurkunde, wacht hem echter een teleurstelling. De oplossing moet namelijk komen van de ons reeds bekende begrippen waarheid, schoonheid, rechtvaardigheid en liefde. Maar we moeten daar anders over gaan denken, en wel door ons te realiseren dat zij transcendentie binnen de immanentie bieden, zoals Ferry geleerd zegt. Wat hij met dat laatste bedoelt is niets meer dan dat hij zich, als hij verliefd is, aangetrokken voelt tot een persoon buiten hem. De liefde is transcendent, maar Ferry's hart is immanent! Als 'de ander' in de liefde nu ook nog eens "gesacraliseerd" wordt, dan vinden we het goddelijke simpelweg in het menselijke en is het millennia oude heilsprobleem opgelost. Idem dito voor de objecten van waarheid, schoonheid en rechtvaardigheid, waarmee ook de wetenschap, de kunst en de moraal zo niet heilig, dan toch tenminste zalig zijn verklaard. Een soortgelijke deïficatie van "the other" vinden we ook bij George Steiner in zijn antipostmodernistische klassieker *Real Presences* (Faber & Faber, 1989). En voor wie dáár nog niet tevreden mee is, suggereert Ferry als slotakkoord van zijn boek nog dat de essentie van het humanisme eigenlijk in "ruimdenkendheid" ligt. Touché!

Bijgekomen van deze sensationele conclusie kan men zich afvragen of er niet al veel eerder iets haperde aan het seculiere humanisme zoals dat door Ferry en Vanheste beleden wordt. Klaarblijkelijk speelt het principiële verschil tussen mens en dier een fundamentele rol in hun denken. De absurditeit van Ferry's argument rond het menselijke vermogen tot het zinloze kwaad is echter evident. Als dit al vermogen zou bestaan, spreekt het eerder tegen de verheven idealen die het humanisme nastreeft, en bovendien weerspreekt de aanname veel wetenschappelijk onderzoek naar genocide. Vgl. bijvoorbeeld Jonathan Glover, *Humanity. A Moral History of the Twentieth Century* (J. Cape, 1999), of recenter Ton Zwaan en Bob de Graaff, *Genocide en de crisis in Joegoslavië 1985-2005* (Contact, 2005). Hoe zinlozer het kwaad op het eerste gezicht schijnt, hoe geregisseerder en doelgerichter het bij nadere analyse blijkt te zijn. Het argument aan de andere kant van het morele spectrum valt eveneens door de mand: studies tonen aan dat ook extreme vormen van altruïsme, en meer in het algemeen de moraal op zich, op biologische gronden verklaard kunnen worden. Zie boeken als Matt Ridley, *The Origins of Virtue* (Viking, 1996) en Brian Skyrms, *Evolution of the Social Contract* (Cambridge University Press, 1996).

De exacte wetenschap is sowieso geen gebied waarop Ferry zich thuis lijkt te voelen: zijn voornaamste bron inzake blijkt Martin Heidegger te zijn, en dat blijkt dan ook uit de potsierlijke onzin die *Beginnen met Filosofie* over bijvoorbeeld Newton bevat. Ook de directe en misschien ook verrassende continuïteit tussen de wetenschap (met name de kosmologie) van Plato en die van de twintigste eeuw, in het bijzonder waar het de rol van de wiskunde betreft, lijkt Ferry volledig te ontgaan. Vanheste, die zijn loopbaan begon als informaticus (zie bijvoorbeeld zijn gezaghebbende *Handboek voor Internet- en Intranet-technologie* uit 2000) is op dit punt serieuzer te nemen, maar ook hij staat met zijn nadruk op de Vrije Wil als essentiële voorwaarde voor het humanisme zwak in het licht van recente wetenschappelijke inzichten. Onderzoek van met name de psychologen John Bargh, Ap Dijksterhuis en Daniel Wegner heeft ondubbelzinnig aangetoond dat, zo het niet helemaal afgelopen is met de Vrije Wil, deze in het onbewuste gelokaliseerd moet worden. Daarmee zijn onze handelingen en zelfs gedachten op de keper beschouwd precies zo geautomatiseerd als Descartes dat van de dieren dacht. Voor gepopulariseerde uiteenzettingen van deze conclusie verwijs ik naar Hassin, Uleman, & Bargh, eds., *The New Unconscious* (Oxford University Press, 2005), Dijksterhuis, *Het Slimme Onbewuste* (Bert Bakker, 2007) en Wegner, *The Illusion of Conscious Will* (MIT Press, 2002).

Een laatste strohalm voor de seculier humanisten zou het voorstel van Douglas Hofstadter kunnen zijn dat het menselijk brein, anders dan dat van een dier, het vermogen bezit tot "universele representatie", in de zin dat ieder patroon en iedere mogelijke gedachte ook daadwerkelijk door ons voorgesteld c.q. gedacht kunnen worden. Zie *I Am a Strange Loop* (Basic Books, 2007). Ook Steiner raakt in zijn al genoemde *Real Presences* aan dit idee. Maar al met al lijkt het humanisme toch niet meer dan een sympathiek achterhoedegevecht om een onhoudbare tussenpositie tussen materie en religie.

De ironie van van het geheel is overigens dat Eliot drie jaar na verschijning de uiterste consequentie uit *The Hollow Men* zou trekken door zich openlijk tot de Anglicaanse kerk te bekeren en zich zo expliciet van zijn eerder beleden seculier humanisme te distantiëren.

Klaas Landsman
Hoogleraar Mathematische Fysica
Radboud Universiteit Nijmegen